

Osmanlı Devleti'nin Son Döneminde Avlonya'da Bitüm Üretimi

Bitumen Exploitation in Vlorë in the Last Period of the Ottoman State

Toroshan Özdamar¹

¹Dr.Öğr.Üyesi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Tarih Bölümü, Kahramanmaraş, Türkiye

ORCID: Ö.Y. 0000-0002-6600-5256

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Toroshan Özdamar,
Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Tarih Bölümü,
Kahramanmaraş, Türkiye

E-posta/E-mail: tozdamar@ksu.edu.tr

Başvuru/Submitted: 05.06.2023

Revizyon Talebi/Revision Requested:

20.11.2023

Son Revizyon/Last Revision Received:

29.11.2023

Kabul/Accepted: 08.01.2024

Atıf/Citation: Özdamar, Toroshan. "Bitumen Exploitation in Vlorë in the Last Period of the Ottoman State". *Osmanlı Bilimi Araştırmaları* 25, 1 (2024): 59-82.

<https://doi.org/10.26650/oba.1310051>

ÖZ

Avlonya, Osmanlı'nın son döneminde Avrupa'nın en önemli bitüm yataklarından biri haline gelmiştir. Avlonya bitümü, yol yapımından zirai ilaç üretimine ve kimya sanayiine kadar birçok sektörde kullanılmıştır. Osmanlı madenciliği araştırmaları genel itibarıyla demir, bakır, krom, kurşun gibi cevherler ve kömür üzerinden yapılmıştır. Sanayi Devrimi ile birlikte günlük hayatta çok önemli hale gelen bitüm hakkında araştırmalar çok kısıtlıdır. Bu çalışma Avlonya bitüm yataklarının durumu, işletilme usulleri, bitüm üretiminin önemi hakkında veriler sunmayı amaçlamaktadır. Bu doğrultuda arşiv belgeleri ve dönemin matbuatı incelenerek Avlonya'daki bitüm üretimi, rafinaj, endüstriyel çözümler, pazarlama teknikleri, inovatif yöntemler gibi hususlar incelenmiştir. Ayrıca filoksera ile mücadele, yol yapımı gibi alanlarda bitüm bazlı ürünlerin kullanımı hakkında bilgiler verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Arnavutluk, Avlonya, Sençe, Bitüm, Asfalt, Filoksera

ABSTRACT

Vlorë became one of Europe's most important bitumen deposits in late Ottoman period. Vlorë bitumen has been used in many sectors, from road construction to pesticide production and chemical industry in and around Europe. Literature on Ottoman mining generally focused on ores such as iron, copper, chrome, lead, and coal. Though bitumen research has become essential in daily life after the Industrial Revolution, have been very limited in quantity and quality. This study aims to present data on the state of Vlorë bitumen deposits, operation procedures, and the importance of bitumen exploitation. This work examines bitumen production, refining, industrial solutions, marketing techniques, and innovative methods based on archival documents and newspapers. It also provides further information on using bitumen-based products in areas such as phylloxera control and road construction.

Keywords: Ottoman Empire, Albania, Vlorë, Selenicë, Bitumen, Asphalt, Phylloxera

Extended Summary

Bitumen, rich in carbon and hydrogen, is a substance with high viscosity that exists in solid or liquid form in nature. Today, it can be produced as a synthetic by-product of crude oil. Nevertheless, until the 20th century, bitumen was extracted from natural resources. In the later stages of the Industrial Revolution, bitumen was increasingly used in many industrial sectors. Towards the end of the 19th century, Selenicë in Vlorë was one of the most important places of bitumen sources in Europe. The presence of bitumen in Vlorë was known since the Antiquity. The region came under Ottoman rule in the 15th century and bitumen deposits were used for caulking ships in the navy. However, the bitumen resources were not mined efficiently due to technological and financial inadequacies. With investments after the 1890s, the bitumen production in the region was modernized and became a critical asset for the Ottoman Empire.

Academic studies regarding bitumen production in the Ottoman Empire are negligible in quantity and quality since researchers have primarily focused on other mining sectors and minerals such as iron, chromium, lead, and coal.

This article aims to provide data on the quality of Vlorë bitumen deposits, bitumen extraction techniques, refining process, and marketing methods. At the same time, it tries to show how technical knowledge and skilled labor, when combined with marketing, can make idle resources productive. This study is based on the findings of our research conducted in the *Ottoman Archives* (BOA) in Istanbul and the *Archives nationales du monde du travail* (ANMT) in Roubaix, as well as the analyses of the technical reports of specialists, travelogues, and financial newspapers of the period. After surveying the quality and quantity of bitumen deposits in Vlorë, it examines bitumen extraction methods and technical developments. Finally, it also deals with the bitumen output, marketing strategies, and bitumen-based products.

Vlorë bitumen deposits were large enough to support many related industries. Despite large deposits, bitumen production remained low in quantity until the end of the 19th century because of primitive insufficient mining techniques and lack of capital. The Ottoman Bank established the Selenicë Company (*Société des Mines de Selenitza*) in 1891 for the exploitation of bitumen in Vlorë. The company had a capital of 2.500.000 francs, part of which was provided by some French investors. The company modernized bitumen extraction methods and established a modern technical infrastructure that reduced production costs. As a result of these investments, average annual bitumen production increased to 6,000 tonnes a year.

Most of the output included three types of bitumen: matte solid bitumen, glossy solid bitumen (also called Romsı and Ottimo bitumen), and liquid bitumen. Romsı and Ottimo bitumens were the best in quality among them. Around 6,000 tons of bitumen were shipped

annually to European ports such as Marseille, Hamburg, Bremen, Amsterdam, and London. In addition to selling crude bitumen, the company also manufactured bitumen-added pesticides and fertilizers to combat phylloxera (also called vine freter), which damaged vineyards. The company also developed methods for bitumen refining and new commercial tactics to increase sales. For example, it advertised bitumen-containing phylloxera pesticides in newspapers and exhibited various products made of bitumen at international expositions and trade fairs in Europe. As a result of these efforts, Vlorë bitumen became a renowned product in Europe. It was used as raw material or additive in sectors such as road construction, roof insulation, marine, paint, cable, cardboard, and varnish industries. Moreover, Vlorë bitumen was used to construct many famous boulevards of Paris.

In short, as seen in the example of Vlorë Selenicë, technical know-how and capital were crucial in effectively utilizing natural resources. In this way, it became an important source of income for the Ottoman central treasury towards the end of the 19th century.

Giriş

Sanayi Devrimi'yle büyük önem kazanan bitüm, günlük hayatta kullanılan pek çok üründe ham madde veya katkı olarak kullanılmaya başlanmıştı. On dokuzuncu yüzyılda ciddi bir ekonomik değer haline gelen bitüm üretimiyle ilgili kapsamlı bir çalışma yoktur. Özellikle Osmanlı Devleti'ndeki maden veya doğal kaynaklar üzerine yapılan akademik çalışmalarda bitüm üretimine çok az yer verilmiştir. Öncelikle bitüm, isim olarak çok fazla bilinmediğinden ve diğer petrol ürünleriyle karıştırıldığından tanımının yapılması yerinde olacaktır. Bitüm, viskozitesi (akmaya karşı direnci) oldukça yüksek, karbon ve hidrojen bakımından zengin, doğada katı ya da sıvı halde bulunabilen bir maddedir. Günümüzde suni bitüm olarak ham petrolün bir yan ürünü olarak üretilmektedir. Genel olarak bitümün zift, katran ve asfalt ile eş anlamlı olduğu düşünülmektedir. Ancak katran ve zift; kömürün birtakım işlemlerden geçirilmesiyle üretilirken asfalt, kum, çakıl gibi dolgu malzemelerinin bitümle karıştırılmasından elde edilmektedir.¹ Dolayısıyla, Osmanlı arşiv belgelerinde de sıklıkla kullanılan “zift” terimi, bitümü doğrudan tarif etmemektedir.

Bitüm, on sekizinci yüzyıla kadar çoğunlukla yakacak ve gemi kalafatlanmasında kullanılmaktaydı. On sekizinci yüzyıl sonlarına doğru İskandinavya'da Dr. Arvid Faxe'ın, bitüm emdirilmiş keçelerin çatı yalıtımında kullanılabileceğini keşfetmesi üzerine popüleritesi arttı.² Petrol rafinajının yaygınlaşmadığı on sekizinci ve on dokuzuncu yüzyıllarda, Avrupa'da gelişen kimya sanayisinin en önemli maddelerinden biri haline gelen bitüm; yol yapımı, boya imalatı, zirai ilaç, kablo yalıtımı gibi pek çok alanda ham madde veya katkı maddesi olarak sıklıkla kullanılmaktaydı. Bitüm yatakları on dokuzuncu yüzyılın ortalarında değer kazanmış ve büyük şirketler yüksek tonajlı üretim yapmaya başlamışlardır. Özellikle İngiltere, Karayipler'deki Trinidad Adası'nda büyük bir şirket kurmuş ve dünya bitüm piyasasında hâkim konuma gelmişti. On dokuzuncu yüzyılın sonlarına doğru, ticari olarak işletilebilir bitüm yatakları Trinidad, Kaliforniya, Kentucky, Utah, Venezuela, Auvergne ve Chieti'de bulunmaktaydı.³ Osmanlı coğrafyasında ise iki bölgede bitüm varlığı bilinmekteydi. Bunlar Balkanlar'daki Avlonya⁴ ve Ölü Deniz civarındaki Yahudiye bölgeleridir. Günümüzde Lübnan'ın güneyindeki Hasbeya yakınlarında çıkarılan Yahudiye bitümü yüksek kaliteye sahipti.⁵ Fakat yataklar kısıtlı olduğundan ciddi miktarlarda üretim yapılamamaktaydı.

1 Asfalt, bitüm yataklarında yan ürün olarak bulunmasına karşın suni asfalt gibi temel olarak bitümden oluşmaktadır. Arthur Danby, *Natural Rock Asphalts And Bitumens, Their Geology, History, Properties and Industrial Application* (London: D. Van Nostrand Company, 1913), 7-8; W. H. Delano, *Twenty Years' Practical Experience of Natural Asphalt And Mineral Bitumen* (London: 1893), 5.

2 İsveçli Dr. Faxe, 1780'li yıllarda ilk çatı kaplama keçesini üretmiştir. Taş kağıdı adını verdiği ürün Fransa, Almanya ve Rusya'da beğeni toplamıştır. Herbert Abraham, *Asphalts and Allied Substances* (New York: D. Van Nostrand Company, 1938), 44.

3 Delano, *Twenty Years' Practical Experience*, 4.

4 Günümüzde Arnavutluk sınırları içerisindeydir.

5 *Mines and Quarries: General Report and Statistics for 1902* (London: Stationery Office, 1904), 478.

Avlonya bitüm yatakları ise miktar olarak kayda değer nitelikteydi. Ayrıca o dönem kalite ve nicelik açısından küresel bitüm piyasasında referans olarak alınan Trinidad bitümünden daha yüksek ergime noktasına ve saflığa sahip olduğu kanıtlanmıştı. Bu özellikleri dikkate alındığında Avlonya, küresel bitüm piyasası için önemli sahalardan biri haline gelmiştir.⁶

Avlonya'daki bitüm rezervleri Antikçağdan beri bilinmekteydi. Yunan coğrafyacı Strabon, Avlonya civarından bahsederken, Nymphæum denen bir bölgede toprağın ateş kustuğunu, bunun bitüm denilen yanıcı bir maddeden kaynaklandığını kaydetmektedir.⁷ Ayrıca Büyük Plinius (Gaius Plinius Secundus), Claudius Aelianus ve Vitruvius gibi Romalı müverrihler de bölgedeki bitüm kaynaklarından haberdardır. Diğer taraftan Yunan ticaret kolonisi olan Apollonia (Illria) kenti bölgeye çok yakındır. Dolayısıyla o dönemlerde bitümün ticari bir emtia olması kuvvetle muhtemeldir.⁸ Sonraki dönemlerde ise bölgenin bitüm yataklarının nasıl değerlendirildiğine dair net bilgiler yoktur.

Avlonya, 1417'de Osmanlı hâkimiyetine geçtikten sonra bölgedeki bitüm yatakları devlet tarafından sıkı kontrol altında tutulmuş ve iltizam usulüyle işletilmeye başlanmıştı. Zira bitüm gemilerin kalafatlanma işleminde kullanılan hayati bir yalıtıktı. Gemilerin suyla temas eden yüzeyinin bitüm ve katran karışımı bir maddeyle kalafatlanması, tuzlu suyun ahşap üzerindeki tahribatını azaltmaktaydı. Kalafatlama işleminde genelde bitümle katran karıştırılırken bitüm çok kaliteli ise işlem yalnızca bitüm ile yapılabilmekte ve dayanıklılığı artmaktaydı.⁹ Bu nedenle Osmanlı donanmasının Akdeniz'e hâkim olduğu on altıncı ve on yedinci yüzyıllarda Avlonya'dan sıklıkla bitüm tedarik edilmekteydi.¹⁰ Diğer taraftan Avlonya bitümünün Osmanlılar ile savaş halindeki yabancı donanmalara satışı yasaklanmış ve kaçakçılık yapanlar doğrudan Divan-ı Hümayuna sevk edilmiştir.¹¹

On dokuzuncu yüzyıl başlarında Tepedenli Ali Paşa'nın kontrolüne geçen bitüm yatakları Seniçe Köyü sakinleri tarafından çıkartılmaktaydı. Zira yatakların en yoğun olduğu bölge, Avlonya İskelesi'ne yaklaşık 20 kilometre mesafede bulunan Seniçe Köyü civarıydı. Üretim ufak çaplı kuyularda iptidai usullerle yapılmakta, galeri açmak gibi verimli yöntemler bilinmemekteydi. Dahası kuyularda kullanılan alet edevat çirik, halat ve hasır sepetten

6 Danby, *Natural Rock Asphalts And Bitumens*, 71.

7 *Géographie de Strabon traduction nouvelle par Amédée Tardieu*, (Paris: Librairie Hachette et Cie, 1873), 2/49.

8 *Bulletin consulaire français: recueil des rapports commerciaux adressés au Ministre des affaires étrangères par les agents diplomatiques et consulaires de France à l'étranger* (Paris: Imprimerie Nationale, 1884), 1223.

9 Mehmet Taş, "18. Yüzyıl Osmanlı Donanmasında Zift ve Katran Temini", *Turkish Studies* 15,4 (2020), 1227.

10 Türkiye Cumhuriyeti Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Bâb-ı Âsâfi Divân-ı Hümayûn Sicilleri Mühimme Defterleri (A.DVNSMHH.d.) 3/272 26, 26 Zilkade 966 (30 Ağustos 1559); BOA, A.DVNSMHH.d. 12/527, 17 Zilhicce 978 (12 Mayıs 1571); BOA, A.DVNSMHH.d. 40/261, 12 Şaban 987 (4 Ekim 1579).

11 BOA, A.DVNSMHH.d. 155/826, 20 Şevval 1118 (25 Ocak 1707); BOA, A.DVNSMHH.d. 127/1667, 10 Cemaziyelahir 1131 (30 Nisan 1719).

ibaretti. Çıkarılan bitüm, okka başı 1 para¹² karşılığında katırlar ile Avlonya'ya sevk edilirdi. Kullanılan elverişsiz yöntem ve malzemeye karşın Avlonya İskelesi'nden yılda altı ila yedi büyük kargo gemisi dolusu bitüm, Malta ve çeşitli İtalyan limanlarına ihraç edilmekteydi.¹³ İşlenmemiş bitüm, toprağa bulanmış siyah bir cevher şekilde ihraç edilirdi. Bu durumdaki bitüm ton başına ancak 60 ile 80 frank arasındaki düşük bir fiyata alıcı bulmaktaydı.¹⁴

On dokuzuncu yüzyılın ortalarından itibaren Yanya Vilayeti'nin Berat Sancağı'na bağlı bir kaza haline getirilen Avlonya'daki bitüm üretiminin merkezi Seniçe civarı olmuş ve bölge arşiv belgelerinde Seniçe Çiftlikat-ı Hümayunu olarak zikredilmeye başlamıştır.¹⁵ 1858 yılında yayınlanan Arazi Kanunnamesi'nin¹⁶ ardından Avlonya bitüm madenlerinin işletilmesi işinin mültezimlerden ziyade yerel halka geçtiği anlaşılmaktadır. Köylüler, Osmanlı hükümetine ödedikleri düşük miktardaki bir vergi karşılığında çıkardıkları bitümü yerel pazarlarda tüccarlara satmaktaydı. Oldukça ilkel yöntemler kullanan köylüler, buldukları her rezervi kazıp olabildiğince derine inmeye çalışmış, ocaklar sel sularıyla dolana kadar bitüm çıkartmışlardır. Bu yıllarda, çapı 70 ila 80 cm civarı olan ve 8 metre kadar derine inen kuyular kalas ile güçlendirilmezdi. Sel baskınları ve göçükler nedeniyle çoğu kez bozulan bu kuyular, madencilerin cesaretini kırmaz, hemen maden ocağının yanına yeni bir kuyu açmaya koyulurlardı. Bu yüzden Seniçe bitüm sahası küçük kuyularla delik deşik edilmişti. Bu yöntemle yapılan üretim o kadar sınırlıydı ki 21 işçi ayda ancak 10 ila 14 ton cevher çıkarabilmekteydi. Buna karşın Avrupa'da modern yöntemlerle çalışan aynı sayıda işçi kış aylarında 90 ila 100 ton, yaz aylarında 150 ton civarı üretim yapabilmekteydi. Bu yıllarda ihracatın büyük kısmı Avusturya-Macaristan'a yapılmaktaydı. İngiltere'ye de küçük miktarlarda nakledilmekteydi. Ancak düzenli üretim yapılmadığından ve tüketici talepleri zamanında karşılanmadığından bu dönemdeki ihraç rakamları dalgalı bir seyir izlemektedir.¹⁷

Seniçe Şirketi ve Üretiminin Modernleştirilmesi

On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından sonra çıkarılan maadin nizamnameleri ile maden sahalarının imtiyaz usulüyle işletilmesine olanak sağlanmıştı.¹⁸ Çünkü devlet eliyle ya da iltizam usulüyle yapılan üretim teknik ve maddi yetersizlikler nedeniyle verimsiz

12 Osmanlı para sisteminde 40 para 1 kuruşa, 100 kuruş 1 Osmanlı lirasına eşittir. Şevket Pamuk, *Osmanlı İmparatorluğunda Paranın Tarihi* (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999), 178.

13 Henry Holland, *Travels in the Ionian Isles, Albania, Thessaly, Macedonia, &c: During the Years 1812 and 1813* (London: Longman, Hurst, Rees, Orme, and Brown, 1819), 2/340-345.

14 *Bulletin consulaire français*, 1223.

15 BOA, Şura-yı Devlet (ŞD) 259/16, 22 Cemazeyilevvel 1292 (26 Haziran 1875).

16 1858 tarihli Arazi Kanunnamesi için Bk: *Düstur, Birinci Tertip* (İstanbul: 1289), 1/165-200.

17 *Bulletin consulaire français*, 1225.

18 1861, 1869 ve 1887'de yayınlanan maadin nizamnameleriyle maden sahaları, yabancılar dâhil olmak üzere, özel teşebbüslere açılmıştır. Bk: *Düstur, Birinci Tertip* (İstanbul: 1289), 2/321; *Düstur, Birinci Tertip* (Ankara: Başvekâlet Matbaası, 1937), 5/889-890,892; M. B. C. Collas, *La Turquie en 1864* (Paris: 1864), 463-475; Özkan Keskin, "Osmanlı Devleti'nde Maden Hukukunun Tekâmülü (1861-1906)", *OTAM* 29 (Bahar 2011), 131.

olmaktaydı. Diğer taraftan yatakları verimli şekilde işleyebilecek kalifiye ara eleman ve uzman teknik kadro yok denecek kadar azdı. Maden yataklarının özel girişime açılmasının en önemli nedenlerinden birisi elbette ki Osmanlı Devleti'nin kapitalist dünyaya entegre olup Avrupa pazarları için ham madde üreten ve mamul ürün ithal eden bir çevre (periferi) haline gelmesidir.¹⁹ Diğer taraftan bütçe açığı nedeniyle hazine gelirlerini arttırmak isteyen Osmanlı hükümetinin madencilik sektöründeki âtıl kaynaklarını yüksek verimlilikle değerlendirmek istemesi gayet doğaldır. Bu doğrultuda Seniçe bitümünün çıkarılması için bazı müteşebbislere küçük çaplı sahaların imtiyazı verilmeye başlansa da²⁰ madencilik gibi sermaye yoğun bir sektörde ciddi teknolojik altyapı yatırımı ve bilimsel yöntemler kullanılması gerektiğinden bu girişimler genelde başarısız olmuştur.

Yabancı sermaye ilk etapta şahsi girişimler vasıtasıyla Avlonya bitüm yataklarına ilgi duymuştu. Örneğin 1875'te, Eugenio Nicollini adında bir müteşebbis yatakların işletilmesine talip olmuştu.²¹ Zira Seniçe bitümü kalite olarak meşhur Trinidad bitümü ile benzer özelliklere sahipti. Avlonya'nın Avrupa başkentlerine coğrafi olarak çok yakın olması Trinidad bitümüne karşı büyük bir avantaj sağlamaktaydı. Diğer taraftan Fransa'nın Auvergne ve İtalya'nın Chieti bölgesindeki orta kaliteli bitüm yatakları hariç tutulursa Avrupa'daki tek bitüm yatağı konumundaydı.²² Bu durum Avrupa devletlerinin Yanya'daki diplomatik misyonlarının da dikkatini çekmişti. Fransa'nın Yanya Konsolosluk Muavini A. Sauvaire, Paris'e gönderdiği 1884 tarihli "*Mines de bitüme de Valona*" başlıklı raporunda, bölgedeki bitüm kaynaklarının Fransız sermayesi için son derece cazip olduğunu belirtmiştir.²³ Bu dönemde Balkanlar'daki iktisadi nüfuzunu yoğunlaştırmak isteyen Fransa, demir yolları gibi altyapı yatırımlarını teşvik etmekteydi.²⁴ Ayrıca Fransız müteşebbislerin diğer ülke girişimcilerine göre büyük bir destekçisi vardı ki o da Osmanlı Bankası'ydı. 1863'te Fransız-İngiliz sermayesiyle kurulan Osmanlı Bankası (*Banque impériale ottomane*), Babıâli'nin borçlanma girişimlerine aracılık eden ve para basma yetkisine sahip olan bir merkez bankası görünümündeydi. Kısa sürede Osmanlı Devleti'nden büyük kârlar elde eden Osmanlı Bankası, bankacılık işlemlerinin yanı sıra çeşitli sektörlerde yatırım yapmaya başlamıştı. Bu süreçte banka yönetiminde Fransızlar ağırlık kazanmaya başlamış ve Osmanlı'daki Fransız sermaye yatırımlarının yönlendiricisi konumuna gelmişti.²⁵

19 Immanuel Wallerstein, *The Modern World-System III: The Second Era of Great Expansion of the Capitalist World-Economy 1730-1840s* (California: University of California Press, 2011), 151; Roger Owen, *The Middle East in the World Economy 1800-1914* (London: I.B. Tauris & Co Ltd, 2009), 91-92; Reşat Kasaba, *The Ottoman Empire and the World Economy: The Nineteenth Century* (Albany: State University of New York, 1988), 8-34.

20 Archives nationales du monde du travail (ANMT), Fonds 65 AQ, Série S, Article 343, *Bibliothèque universelle et Revue suisse*, 1877.

21 BOA, ŞD 2882/19 2, 6 Rabiulahir 1292 (12 Mayıs 1875).

22 Deleno, *Twenty Years' Practical Experience*, 4.

23 *Bulletin consulaire français*, 1225.

24 Ştefan Popescu, "L'Albanie dans la politique étrangère de la France (1919-juin 1940)" (PhD diss., Université de Paris I – Panthéon Sorbonne, 2013), 45-49.

25 André Autheman, *La Banque impériale ottomane* (Paris: Comité pour l'Histoire Economique et Financière de la France, 1996), 7-8; Edhem Eldem, *Osmanlı Bankası Tarihi* (İstanbul: Osmanlı Bankası Tarihi Araştırma

1875 yılına gelindiğinde Seniçe Çiftlikat-ı Hümayunu dâhilindeki zift madenleri 26.700 kuruş resm-i mukarrer²⁶ ve %5 oranındaki resm-i nisbiyye²⁷ karşılığında 20 yıl müddetle Osmanlı vatandaşı İsmail Bey'e verilmişti.²⁸ Ancak Osmanlı resmi kayıtlarından anlaşıldığı kadarıyla İsmail Bey imtiyazını İngiliz vatandaşı Mösyö Mayers'e devretmişti. İsmail Bey'in imtiyazı neden devrettiği belgelere yansımaya da imtiyazın en başta Mayers için alınmış olması muhtemeldir. Zira o dönemde maden imtiyazı alıp satmak ya da başkası adına paravan olarak ihaleye girmek oldukça kârlı bir işe dönüşmüştü.²⁹

İmtiyazı aldıktan sonra ufak çaplı üretim yapan Mayers gerekli teknolojik altyapıyı kurmak için Osmanlı Bankası'ndan finansman desteği almıştı. Mayers, 1885 yılında Babîâlî'ye başvurarak imtiyaz süresinin 75 yıla çıkarılmasını talep etmişti. Külfetli yatırımlara karşın imtiyaz süresinin bitimine sadece 10 yıl kalmıştı. Osmanlı Bankası'nın bürokratik ve mali desteği sayesinde Mayers'in talebi kabul edilmiş, 24 Ağustos 1885'de imtiyaz süresi 75 yıla çıkarılmıştır.³⁰ 29 Ağustos 1885'de yeni mukavelename ve şartnameler imzalandı. Bu mukavele ve şartnameler madencilik sektöründe diğer şirketlere verilenlerle benzer niteliktedir.³¹ 12 maddelik mukavelenamenin bazı önemli maddelerine özetle değinmek gerekirse; Avlonya Kazasının Seniçe Çiftliği dâhilindeki zift madeni imtiyazı 1875 yılı başlangıç sayılmak üzere 75 yıllığına Mayers'e verilmiştir (Madde 1). İmtiyazın toplam arazisi 8.738 dönümdür (Madde 2). İmtiyaz sahibi her dönüm için 5 para olmak üzere toplamda yıllık 1.092 kuruş resm-i mukarrer ödeyecektir (Madde 4). İhraç edilen cevher üzerinden %5 resm-i nisbiyye ve çıkarılan her beş ton için 1 Osmanlı Lirası ödeme yapılacaktır. Çıkarılan cevher miktarı yıllık 2.000 tonun altında kalırsa bahse konu vergiler 2.000 ton üzerinden ödenecektir. Fazla üretim için ise aynı tarife uygulanacaktır (Madde 6). İmtiyaz sahibi fermanın ilanından itibaren bir yıl içinde üretime başlamak zorundadır (Madde 8). Üretim için istihdam edilecek kalfa ve işçilerin en fazla beşi yabancı uyruklu olabilecektir (Madde 12).³²

Mukavelename ile aynı tarihte yürürlüğe konan şartnamede ise maden işletilme tekniği açısından pek çok hususa yer verilmiştir. 17 maddelik şartname özetle şöyledir;

-
- Merkezi, 1999), 89; Onur Çapar, "Osmanlı Devleti'nde Fransız Sermayesi (1838-1914)" (Doktora tezi, İstanbul Üniversitesi, 2019), 326.
- 26 İmtiyaz sahası dahilindeki arazi için tahsil edilen sabit toprak vergisidir. Ercüment Balcı, "Osmanlı Maden Rejiminde Nizamnameler Dönemi ve İmtiyazlar" (Yüksek Lisans tezi, İstanbul Üniversitesi, 1994), 114.
- 27 Üretilen cevherden aynı ya da nakdi tahsil edilen orantısız bir vergidir. Osmanlı maden hukukunda cevherin cinsine göre değişebilmekle birlikte genel olarak yıllık %5 olarak tahsil edilmektedir. Balcı, "Osmanlı Maden Rejiminde", 115.
- 28 BOA, İrade Meclis-i Mahsus (İ.MMS) 53/2325, 9 Cemazeyilahir 1292 (13 Temmuz 1875); BOA, ŞD 259/16, 22 Cemazeyilevvel 1292 (26 Haziran 1875).
- 29 Orhan Kurmuş, *Emperyalizmin Türkiye'ye Girişi* (İstanbul: Yordam Kitap, 2008), 206-207.
- 30 ANMT, Fonds 207 AQ, Série 398, Article Z1, *Selenitza Constitution Statuts*, 1891.
- 31 Osmanlı Devleti'nde II. Abdülhamid döneminde kurulan Fransız sermayeli Balya-Karaaydın, Kesendire ve Karasu maden şirketleri nizamnameleri için bakınız Toroshan Özdamar, *Osmanlı Madenlerinde Fransız Sermayesi ve Galata Bankerleri* (Ankara: Duvar Yayınları, 2022).
- 32 BOA, Yıldız Sadâret Resmî Evrakı (Y.A.RES) 29/40 14, 19 Şaban 1302 (3 Haziran 1885).

Madde 1- Bitüm yataklarının üç topografik haritası hazırlanarak biri Orman ve Maadin Dairesi'ne, biri bölge yerel yönetimine ve diğeri imtiyaz sahibine teslim edilecektir. Haritalara göre hudutları belirlenecek ve Yanya Vilayeti ile Avlonya Kazası arşivlerine kaydedilecektir.

Madde 2- İmtiyaz sahibi, ferman tarihinden itibaren 6 ay içinde iş tanımını, planını ve projelerini açıklama ve önerileri içerecek şekilde hazırlayıp vilayette görevli mühendise sunmalı; mühendis yoksa Orman ve Maadin Meclis'ine göndermelidir. Yapılan incelemede projenin uygun olmadığı, ileride yapılacak kamu yatırımlarına zarar vereceği tespit edilirse, proje tadil ve ıslah edilebilir.

Madde 3- Üretim başladıktan sonra mezkûr madenlere yeni yol, kuyu, baca gibi yapılar inşa edilirse Orman, Maadin ve Ziraat Nezareti'nin görevlendireceği bir maden mühendisinin onayı alınmalıdır.

Madde 4- Madenin asli üretim sahası dışında başka yerde üretim yapılacak olursa, imtiyaz haritasına ek yapılmak üzere harita hazırlanmalı ve Orman, Maadin ve Ziraat Nezareti'nin onayı alınmalıdır.

Madde 5- Üretim esnasında bölgedeki emlak sahiplerine maddi anlamda herhangi bir zarar verilirse, ilgili mahkemenin uygun gördüğü tazminat imtiyaz sahibince ödenecektir.

Madde 6- Üretim sahası civarında, sair şahıslara ait binalar altında üretim yapılması gerekirse, mülk sahiplerinin izni alınacak ve meydana gelmesi muhtemel zararlar ödenecektir. Sonrasında Nezaret mühendisinin veya mahalli hükûmetin onayının alınması gerekmektedir. İzin verilse dahi binalara zarar geldiği tespit edilirse üretim durdurulacaktır.

Madde 7- Üretim suyolları, bentler, çeşme, demir yolları ve şoselere en az 150 metre uzaklıkta olmalıdır. Bu mesafe ihlal edilirse önceki maddedeki prosedür işletilip kamu güvenliği için gerekli özen gösterilecektir.

Madde 8- Elde olmayan nedenlerle üretim usulünün değişmesi gerekirse ikinci maddeye göre düzenlenen yeni bir layiha hazırlanacak, mahalli hükûmet tarafından değerlendirilerek sonra değişikliklere izin verilecektir.

Madde 9- Yüzeyde olan kuyu ve mağaralarda üretim sonlandırılırsa veya tadili gerekirse mezkûr yapılar, masraflı imtiyaz sahibine ait olmak üzere Nezaretin belirlediği şekilde kapatılacak ve düzenlenecektir.

Madde 10- Madende cevher çıkartılmasına mahsus mağara ile suyolu mağarası varsa cevherin ve suların tahliyesi için kuvvetli ve güvenli tahliye makinelerinin kullanılması mecburidir.

Madde 11- Üretim yapılacak maden arazisinin bitişğinde başka maden bulunması halinde birbirine vereceği zararın engellenmesi için bir miktar arazi terk edilecektir. Arazinin hangi mahalde ve ne kadar iade edileceği Nezaret tarafından belirlenecektir.

Madde 12- İmtiyaz sahası dâhilinde zift dışında bir cevher bulunursa ve bunun ihalesi başka birine verilirse üretim yapabilecektir. Bu durumda imtiyaz sahibi itiraz etmeyecek, ancak meydana gelen herhangi bir zararın tahsilini talep edebilecektir.

Madde 13- İmtiyaz sahasından demir yolu gibi kamuya yararlı yol geçmesi gerekirse imtiyaz sahibi itiraz edemeyecektir. Ancak çıkarılan cevher açık ocak usulüyle yani galeri açılmadan yüzeyden yapılıyorsa Osmanlı mahkemelerinin karar vereceği bir tazminatı alabilir.

Madde 14- Maden ve Orman İdaresine ödenecek vergilerin tahsili için imtiyaz sahibi, her üç ayda bir Ticaret Nezaretine gönderilmek üzere mahalli idareye ibraz etmek zorundadır. Ayrıca her yılın ilk ayında (Mart), bir önceki yılın üretimini gösteren ayrıntılı bir rapor sunacaktır.

Madde 15- İmtiyaz sahibi, bir önceki maddede belirtilen üçer aylık beyannameler ve yıllık hesapları süresi içinde teslim etmezse, 100 liradan 500 liraya kadar para cezasına çarptırılacaktır. Üretim verilerinde usulsüzlük yapıldığı tespit edilirse ödenecek vergi miktarı iki katına çıkartılacaktır.

Madde 16- İmtiyaz sahibi, çıkan cevheri Avlonya içerisinde nakledebilir. Kaza dışına çıkıldığında çeşitli harç ve vergilerin ödenmesi gerekmektedir. Gümrük vergileri ödendikten sonra ürün istenilen yere ihraç edilebilir. Aksi takdirde imtiyaz feshine varan yaptırımlar uygulanacaktır.

Madde 17- İmtiyaz fermanına ek olarak Maadin Nizamnamesi'ne göre hazırlanan bu şartname, imtiyaz sahibi tarafından kabul edildiğinden şartnameye aykırı hareketlerde bulunulması durumunda ilgili maddelerde belirtildiği şekilde hareket edilecektir.³³

Güncellenen mukavelenamede dikkati çeken en önemli hususlardan biri İsmail Bey'in mukavelesindeki "mu'zam bedel-i senevisi"³⁴ olarak anılan 26.700 kuruşluk arazi bedeli tutarının yer almamasıdır. Ayrıca İsmail Bey'e 1.500 dönümlük arazi tahsis edilirken yenilenen mukavelede 8.738 dönümün imtiyazı verilmiştir. Dolayısıyla yenilenen imtiyazda, Mayers'in lehine bazı düzenlemeler yapıldığı söylenebilir.

33 ANMT, 207 AQ, 398, Z1, *Selenitza Constitution Statuts*, 1891; BOA, Y.A.RES 29/40 14, 19 Şaban 1302 (3 Haziran 1885).

34 Bk. 26 Haziran 1875 tarihli mukavelenamenin 7. maddesi. BOA, İ.MMS 53/2325, 9 Cemazeyilahir 1292 (13 Temmuz 1875).

İmtiyazın çeşitli iyileştirmelerle uzatılmasına ve teknolojik altyapı için Osmanlı Bankası aracılığıyla kredi sağlanmasına rağmen Mayers için işler iyi gitmemişti. Bir türlü istenen üretim kapasitesine ulaşamaması ve Osmanlı Bankası'na verilen taahhütlerin yerine getirilememesi sebebiyle Mayers, imtiyazını devretmek zorunda kalmıştı. 1886 yılı başlarında, Osmanlı Bankası'nın İstanbul Genel Müdürü Morgan H. Foster, Mayers'in borçlarına karşın Seniçe imtiyazını devraldığını bildiren bir dilekçeyi Osmanlı makamlarına göndermiş ve netice itibariyle 11 Ağustos 1886'da devir resmileşmiştir.³⁵

İmtiyaz, Osmanlı Bankası'na geçtikten sonra Seniçe'deki bitüm üretimi vekâleten sürdürülmeye çalışılmıştı. Ancak üretim ve mali sonuçlar, imtiyaz öncesi sürece benzer şekilde vasatın altında kalmıştı.³⁶ Foster, Osmanlı Bankası'ndaki görevinden ayrılınca prosedür gereği Seniçe imtiyazını doğrudan bankaya devretmişti.³⁷ Üretimi sistematik hale getirip programlı bir şekilde modern rafine tesislerinin kurulması amacıyla 1891'de 2.500.000 frank gibi büyük bir sermaye ile merkezi Paris olmak üzere *Société des Mines de Selenitza* adında bir anonim şirket kuruldu. Sermaye 500 franklık 5.000 hisseye bölünmüştür. Bunun 1.000 adeti harici yatırımcılara ayrılırken 1.600'ü doğrudan olmak üzere 4.000 adeti Osmanlı Bankası'na bırakıldı.³⁸

Şirket, bitümü ham olarak ihraç etmekten fazlasını yapmayı planlamaktaydı. Şirketin kuruluş nizamnamesinde, girişimin en önemli amaçlarından birisinin bitümü rafine edip tarım, inşaat, denizcilik gibi farklı sektörlerin ihtiyaçlarına uygun ürünler üretmek olduğu belirtilmekteydi. Bu amaçla Fransız Kimyager Narcisse-Alfred Hélouis, Osmanlı Bankası'nın desteğiyle Bordeaux yakınlarında filoksera bulaşmış asmalar üzerine çeşitli deneyler yapmaya başlamıştı. Fransız Tarım Bakanlığı, Gironde ve Dordogne şehirlerindeki ziraat profesörlerinin verdiği olumlu raporlar sonucunda Hélouis'nin çalışmalarına patent vermişti. Bitümlü sülfokarbonik bileşiklerin zirai böcek zararlarında kullanılmasına ilişkin bu patentin mülkiyet ve kullanım hakkı şirket tarafından 15 yıllığına kiralandı. Yine Hélouis'nin 18 Haziran 1890'da aldığı bitüm saflaştırılması ve rafinesine dair üretim patenti de şirketçe satın alındı.³⁹ Ayrıca *Societe des Mines de Bitume et d'Asphalte du Centre* adındaki Paris merkezli bir bitüm tröstüyle anlaşma yapılmış ve ham bitümü Avlonya'da 80 franga satmayı taahhüt ederek ilk yıllardaki ihracat garanti altına alındı.⁴⁰

Kalifiye eleman ve teknik personelin önemini bilen şirket, üretimi tamamen Alfred Gounot'ya teslim etti. Zira dönemin en iyi teknik okullarından biri olan l'Ecole des Mines de

35 ANMT, 207 AQ, 398, Z1, *Selenitza Constitution Statuts*, 1891; BOA, Sadâret Mektubî Mühimme Kalemî (A.) MKT.MHM) 489/37 2, 17 Recep 1303 (21 Nisan 1886).

36 Autheman, *La Banque impériale ottomane*, 131-132.

37 ANMT, 207 AQ, 398, Z1, *Société des Mines de Selenitza (A La Banque Impériale Ottomane)*, 13.

38 "Finances", *Le Constitutionnel*, 11 avril 1891, 3; "Informations Financières", *L'Étendard*, 9 avril 1891, 2; "Société des Mines de Sélénitza", *Cote de la Bourse et de la banque*, 8 avril 1891, 4.

39 "Société des Mines de Selenitza Statuts", *Le Messager de Paris*, 12 avril 1891, 2.

40 ANMT, 207 AQ, 398, Z4, *Rapoort sur la Societe des Mines de Bitume et d'Asphalte du Centre*.

Paris'den mezun olan Gounot'nun, kimya ve metalürji alanlarında pek çok çalışması vardı.⁴¹ Kimya şirketlerinde üst düzey görevlerde bulunan M. Beudin müdür olarak atanırken, yönetim kurulu André Monnier gibi mühendisler ve Achille Monchicourt, George Mallet, Eugène-Albéric Naville, Paul Bourlon de Sarty, Gaston Auboyneau gibi anonim şirket yönetiminde tecrübeli isimlerden oluşturuldu.⁴²

Seniçe'deki bitüm yatakları oldukça zengin olmasına karşın damarların düzensizliği ve hem sıvı hem de katı halde bulunabilmesi nedeniyle diğer madenlerde olduğu gibi standart bir üretim süreci kullanılmamaktaydı. Bu sebeple ilk yıllarda üretim kısıtlı kaldı. Şirket faaliyete başladığı 1891-1894 arası dönemde yılda ortalama 774 ton, toplamda ise 2.322 ton bitüm ihraç edebildi. Bu dönemde temel olarak mat katı bitüm, parlak katı bitüm, sıvı bitüm ve doğal asfalt olarak adlandırılan dört tip bitüm üretimi yapılmaktaydı.

Mat katı bitüm genel olarak yüzeye yakın, birkaç santimetreden birkaç metreye kadar kalınlaşabilen damarlarda bulunmaktaydı. İmtiyaz sahasının hemen her yerinde yayılmıştı. Nadiren 10-12 metre derinliğe inen mat katı bitüm damarları, konkoidal (midye kabuğu benzeri) kırılmaya, güzel siyah bir renge ve oldukça yüksek homojenliğe sahiptir. Gang mineral olarak tabir edilen yabancı maddeler ile kirlenmemiş haldedir. Fakat bu damarlar oldukça düzensiz seyrettiğinden damarın yön, eğim, tabakalaşma miktarını tahmin etmek pek mümkün değildi. Çıkarılan mat katı bitüm, %72,69 oranında karbondisülfürde çözünebilir bitüm, %9,12 su, %17,19 kül ve %1 organik madde içermektedir. Trinidad'da çıkarılan bitümün ortalama %34'ü karbondisülfürde çözünebilir bitüm olduğu hesaba katılırsa Seniçe bitümü oldukça kaliteliydi. Damarlar düzensiz olduğundan ve aniden kesilebildiğinden mat katı bitüm üretiminde şirket mühendisleri genel bir yöntem ya da mekanik kurulum uygulamasına başvurmamışlardır. Ayrıca geçmişte yerel halkın yaptığı bitüm üretimi, Seniçe köyü civarında 7-8 metre derinliğinde binlerce kuyunun oluşmasına ve belirli sahaların âtil kalmasına neden olmuştur. Şirket mühendisleri, kuyulara dolan suları boşaltmanın maliyeti ve zemindeki düzensizlikler nedeniyle başka sahalarda üretim yapmanın daha uygun olacağına karar vermişlerdir. Bu doğrultuda, kuyu açma yöntemi terkedilerek, vadi tabanlarından yukarıya doğru galeriler açılmaya başlanmıştır. Küçük dekoliv hatlarının da kurulduğu bu galeriler, uzunluğa göre kerestelerle tahkim edilmiş ve suyun tahliyesi için hafifçe yukarı meyilli olarak ilerletilmiştir. Havalandırma için galerilerin yüzüncü ve yüz sekseninci metresinde 0,7 ila 1 metre çaplarında, nadiren 15-20 metre derinliğe inen bacalar açılmıştır. Bu yöntemle daha küçük alanlardan daha fazla üretim yapmak mümkün olmuş ve maliyetler önemli ölçüde düşürülmüştür. Yağmur suları galerilere sızdığına ya da bir akifer cebine⁴³

41 *Association amicale des anciens élèves de l'École nationale supérieure des mines de Paris* (Lille: Imprimerie Lefebvre-Ducrocq, 1906), XXV.

42 ANMT, 65 AQ, S, 343.

43 "İçlerine suyun serbestçe girebileceği ve hareket edebileceği boyut ve miktarda, birbirleriyle bağlantılı boşluk içeren kayaçlardan oluşan geçirimli yerkabuğu kesimleridir." Mehmet Yıldız Hoşgören, *Jeomorfoloji Terimleri*

ulaşıldığında tahliye için el pompaları ve kovalar kullanılmakta, çok sık olmasa da suyun tahliyesi mümkün olmadığında galeri kapatılmaktaydı. Galeriler zeytinyağı lambalarıyla aydınlatılmaktaydı. Bu şartlarda çalışan ortalama bir işçiye 5 kuruş (1,06 frank) yevmiye verilmekteydi. Bu miktarın Avlonya'daki herhangi bir sektörde alınan yevmiye ile aşağı yukarı aynı olduğunu söylemek gerekir.

Şirketin ilk yıllarında en çok üretimini yaptığı mat katı bitümün satış için kısmen saflaştırılması gerekmektedir. İlk olarak, kesilen mat bitüm blokları galerilerde torbalanmadan önce elle temizlenmekteydi. Büyük ve temiz parçalar torbalanıp doğrudan Avlonya İskelesi'ne taşınmaktaydı. Küçük ve kirli parçalar ise saflaştırma kazanlarında eritilir, toprak ve taş gibi yabancı maddeler dibe çöktükten sonra bitüm, kalıplara dökülüp soğutulurdu. Bu yöntemle hem ganglar bitümden ayrıştırılmış olur hem de saflık miktarı %78,3'e kadar çıkartılırdı.⁴⁴ Sonrasında ise 25 kilogramlık bloklar haline Avlonya'ya gönderilirdi.⁴⁵

Parlak katı bitüm, mat katı bitüme göre sınırlı bir bölgede bulunmaktaydı. Çoğunlukla Rums (Romsı) köyü civarından çıkarıldığından Romsı bitümü olarak da bilinmekteydi.⁴⁶ Konkodial kırılmaya sahip olan parlak katı bitüm, adından da anlaşılacağı üzere mat katı bitüme göre daha siyah ve camsı parlaklıktaydı. Damarlar mükemmel berraklıkta ve sert kalker görünümündeydi. %98'i karbondisülfürde çözünebilir bitüm, %1,4'ü su, %0,2'si diğer karbon türevleri ve eser miktarda çözünemeyen maddeden oluşan parlak katı bitüm, saflık açısından çok nadide bir üründü. Ayrıca mat katı bitüm ile parlak katı bitüm arasında bir bitüm türü daha vardır ki, imtiyaz sahasındaki Ottimo Deresi civarından çıkarıldığı için Ottimo bitümü olarak adlandırılmaktaydı. %94,6 saflığa sahip olan ve Romsı bitümüne göre daha yumuşak olan Ottimo bitümü vernik yapımına oldukça uygundu.

Romsı ve Ottimo parlak katı bitümlerinin üretim tekniği mat katı bitüme göre farklıydı. Zira cevherin bulunduğu bölge su girişleri açısından düzensiz ve drenaj oldukça zordu. Bu nedenle damarın bulunduğu bölgeye hızlı şekilde bir kuyu açılarak iyice derine inilmekteydi. Bitüm çıkarımında genelde kazma kullanılmakta, büyük kütleler ise kontrollü olarak patlatılmaktaydı. Patlama usulünde bitüme bir miktar yabancı madde karıştığı için elle temizlenmesi gerekmektedir. Bunun dışında herhangi bir rafinaja tabi tutulmadan doğrudan ihraç edilmekteydi.

Sıvı bitüm, Vyosa Nehri'nin çökelgen bölgelerinden çıkarılmaktaydı. Sıvı bitüm her ne kadar akışkan gibi algılansa da viskozitesi oldukça yüksek, ağdalı bir yapıya ve %96,4 saflığa

Sözlüğü (İstanbul: Çantay Yayınları, 2011), 10.

44 Alfred Gounot, "Notes sur les mines de bitume exploitées en Albanie", *Annales des Mines* (1903), 6-8.

45 "Le bitume albanais", *Le Journal de Saint-Jean-d'Angély*, 4 janvier 1914, 2.

46 Rums köyü sakinleri, şirketin açtığı kuyuların hanelerine ve arazilerine zarar verdiğine dair şikâyetle bulunmuşlardır. BOA, Dahiliye Nezâreti Mektubî Kalemi (DH.MKT) 2357/9, 11 Safer 1318 (10 Haziran 1900).

sahiptir. Hava volkanları denilen hidrokarbon ve sıvı bitümün belirli aralıklarla fişkırdığı küçük kraterli bölgeler, sıvı bitüm yataklarının en yoğun olduğu yerlerdi. Hatta bu volkanlar zaman zaman tutuşup on yıllarca yandığı için bölge halkı arasında efsanevi bir ünü vardır. Ortalama 40-50 metre genişliğinde olan sıvı bitüm yatakları, 1,5 ila 1,7 metre kalınlığında alüvyon toprakla örtülmüş şekilde bulunmaktaydı. Dolayısıyla galeri açmak yerine yüzeyden kazıma şeklinde üretimi yapılmaktaydı. İşçiler sıvı bitümü elleriyle ya da spatula benzeri bir aletle toplamaktaydılar. Bitüm yapışmasını önlemek için de ellerini petrol türevi bir sıvıyla yıkarlardı. Her ne kadar bu yöntem ilkel gibi gözükse de şirket mühendisleri sıvı bitüm üretimi için en iyi prosedürün bu olduğu görüşündeydiler. Diğer taraftan sıvı bitüm yatakları mat ve parlak bitüme göre oldukça az olduğundan donatı yatırımı yapmamışlardır. Sıvı bitümün rafinajı ise mat katı bitüme göre daha kolaydır. Zira sıvı bitüm çıkarıldıktan sonra tanklara gönderilmekte ve tortul malzemenin dibe çökmesi beklenmekteydi.

Seniçe imtiyazında en çok bulunan bitüm türü ise doğal asfalttır. Burada bahsedilen doğal asfalt, yol yapımında kullanılan türden değildi. Doğal asfalt, mat katı ve parlak katı bitümün aksine saflığı oldukça düşüktü. Yüksek geçirgenliğe sahip zeminlerde bulunduğundan gang yani atık miktarı oldukça fazlaydı. Şöyle ki, karbondisülfür ile çözünebilen bitüm oranı sadece %39 iken %40'ı çözünemeyen atıktan oluşmaktaydı. Dolayısıyla nakliyenin büyük bir problem olduğu mezkûr coğrafyada maddi değeri oldukça düşüktü. Bu nedenle şirket mühendisleri, kömür için ton başına 38 frank ödemek yerine saflaştırma kazanlarında yakıt olarak doğal asfaltı kullanmış ve üretim maliyetleri üzerinde olumlu bir etki yaratılmıştı. Bahse konu dört bitüm çeşidinin haricinde Seniçe'de elaterit denilen ve oldukça elastik bir yapıya sahip olan bir bitüm daha vardır ki imtiyaz sahası dâhilinde oldukça nadir bulunmaktaydı.

Seniçe'nin çok yönlü bitüm zenginliğine karşın üretimi en çok zorlayan husus nakliye olmuştu. Üretim merkezinden Avlonya'ya uzanan 17 kilometrelik yol, mevsim şartlarından oldukça etkilenmekteydi. Özellikle kış aylarında bölge akarsularının kabarması ulaşımı tamamen durdurmaktaydı. Nakliye sadece katırlarla yapılabildiğinden bitümün Avlonya İskelesi'ne taşınma maliyeti ton başına 8 franga kadar çıkmaktaydı. Avlonya İskelesi, yapı itibarıyla küçük bir iskele olduğundan bitüm taşıyan yüksek tonajlı gemiler 800 ila 1.000 metre açığa demirleyebilmekteydi. Gemilere yükleme boşaltma için kayıklar kullanıldığından maliyet daha da artmaktaydı. Nakliye gemilerinin tamamı İtalyan bandıralıydı ve Avusturyalı Lloyd's Company gemileri ise sadece iki hat üzerinde çalışmaktaydı. Dolayısıyla üretim maliyetleri ne kadar düşürülse de nakliye maliyetleri oldukça yüksekti.⁴⁷

Anlaşılabacağı üzere şirketin mali açıdan en değerli ürünleri Romsi ve Ottimo bitümleridir. Nitekim bu ürünler ne kadar saf olursa olsun mamul ürüne dönüştürülemeden istenen kâr elde edilemeyecekti. Bu nedenle şirket, Narcisse-Alfred H elouis'nin patentleri doğrultusunda

47 Gounot, "Notes sur les mines de bitume", 8-23.

bitümü ekstra bir rafinaja tabi tutmadan doğrudan kullanılabilir hale getirmek ve zirai ilaçlama ürünleri üretebilmek için kapsamlı bir tesis kurdu. Tesis sayesinde ton başına ortalama 80 frank fazladan gelir elde edilmesi planlanmıştı. Ayrıca yıllık 3.000 ton zirai ilaç ve gübre üretiminden de yılda 240.000 frank civarı getiri sağlanması amaçlanmıştı.⁴⁸ Diğer taraftan potansiyel müşterilere ulaşmak için Avrupa'nın çeşitli şehirlerinde ürün tanıtımları yapılmış ve gazetelere ilanlar verilmişti. Bu ürünlerin en önemlisi filoksera ile mücadele için üretilmiş bitümlü sülfür kömürleriydi.

İlk olarak 1854'te Amerika Birleşik Devletleri'nde Asa Fitch tarafından tanımlanan filoksera, asmanın kök ve yapraklarında yaşayıp bitki öz suyunu emerek verimin düşmesine ve bitkinin kurumasına neden olan bir tür böcektir. Asma kökünde yaşayan formu bitkiye en çok zarar verendir.⁴⁹ 1870'lere gelindiğinde İngiltere ve Avrupa'nın çoğu yerine yayılmış olan filoksera özellikle Fransa'ya ekonomik açıdan ciddi zararlar vermeye başlamıştı. Öyle ki, 1875'te 8,3 milyar litre şarap üretimi yapılırken 1880 yılında 2,9 milyar litreye gerilemişti.⁵⁰ Filokseranın Osmanlı Devleti'nde zuhur etmesi ise 1880 yılların ortalarında olmuş, İlk olarak İstanbul ile İzmir bölgelerini etkilemiş ve kısa sürede Osmanlı bağcılarına büyük zararlar vermişti.⁵¹ Filoksera, bir yıllık döngüde 6 ila 8 kez yumurtladığından mücadele oldukça zor olmuştur. İlk dönemlerde onaylanmış bir mücadele yöntemi olmadığından bağcılar kiliselerden ve şarlatanlardan medet umar hale gelmişti. Zira pek çok kişi filokseranın neden değil sonuç olduğu görüşündeydi.⁵² 1880'lere doğru ise üç yöntem uygulanmaya başlanmıştı. Balbiani denilen ilk yöntem, filoksera yumurtalarını yok etmek için köklerin zift ve kireç karışımı ile badanalanmasını temel almıştı.⁵³ Bu yöntem o dönem için yenilik gibi gözükse de Strabon neredeyse 2000 yıl önce, Avlonya'daki bitümlü toprağın yağ ile karıştırılarak asma gövdesinin ovulduğunu ve asmanın zararlılardan korunduğunu yazmıştır.⁵⁴ Ayrıca filokseranın Osmanlı topraklarına ulaşmasından çok önce 1860'larda Avlonya bitümünün İzmir'de asma zararlarıyla mücadele için kullanıldığı ve Batı Anadolu'ya yüksek miktarda gönderildiği kaydedilmiştir.⁵⁵

İkinci yöntem ise filoksera yumurtalarını yok etmek için asmaların 40-50 gün süreyle su altında bırakılmasıydı. Bu yöntem, Hermann-Lachapelle gibi buhar motorlu su pompası üreticilerinin gelişmesine öncülük etmişti. Son yöntem ise karbodisülfür ve potasyum

48 ANMT, 65 AQ, S, 343, *Valeur Actuelle de la Part de Fondateur de la Société Anonyme des Mines de Selenitza*.

49 Jules-Emile Planchon, *Le Phylloxera en Europe et en Amérique* (Paris: Imperimerie de J. Claye, 1874), 4-5.

50 "La Question du Phylloxera", *L'Économiste français*, 29 janvier 1881, 8.

51 Özkan Keskin, "Üzümün Bağı Asmanın Kurdu: Osmanlı İmparatorluğu'nda Filoksera ile Mücadele", *Tarih İncelemeleri Dergisi* 30/2 (2015), 482-483.

52 "Echos de Paris", *Le Gaulois*, 24 décembre 1874, 1; "l'Etisie de la Vigne", *Le Constitutionnel*, 16 janvier 1869, 3.

53 Keskin, "Üzümün Bağı Asmanın Kurdu", 484.

54 *Géographie de Strabon traduction*, 49.

55 H. Conquad, "Description géologique des gisements bituminifères et pétrolifères de Selenitza dans l'Albanie et de Chieri dans l'île de Zante", *Bulletin de la Societe Geologique de France*, 25/2 (1868), 46.

sülfokarbonat gibi sülfür bazlı uçucu böcek ilaçlarıydı. İki bileşik de köke yakın kısımlarda toprağın altına enjekte edilmesi ve filokseranın yumurtadan çıkınca boğulması temelinde geliştirilmişti. Sülfür bazlı ilaçlar filoksera ile mücadelede diğerlerine göre en etkin yöntem olsalar da tehlikeli olması ve uygulama maliyeti gibi pek çok dezavantaja sahipti.⁵⁶ Diğer taraftan toprağa sıvı şekilde uygulanan karbondisülfür 72 saatte etkisini yitirebilmekteydi. Konu hakkında deneyler yapan, Bordeaux Tarla Bitkileri Müdürü M. Gayon ve Gironde Filoksera Servisi Müdürü M. Yassillière, etkinin bir haftaya uzatılabilmesi için hektar başına 400 kilogram karbondisülfür enjekte edilmesi gerektiğini tespit etmişti.

Fransa başta olmak üzere Avrupa ve Osmanlı Devleti'nin başına bela olan filoksera ile mücadele işinin kârlı bir yatırım olacağını öngören Seniçe Şirketi, karbondisülfürün kullanım esnasında çiftçilere verebileceği zararı en aza indirmek ve topraktan hızlıca uçmasını engellemek amacıyla inovatif bir yöntem geliştirmişti. Şirketin bitümlü sülfür kömürü adını verdiği filoksera ilacı, bitüm ile karbondisülfürün karıştırılıp, odun kömürüne emdirilmesi ile elde edilmekteydi. Uygulama esnasında gaz salınımını engellemek amacıyla kömürün üzeri potas silikat ile kaplanmaktaydı. Potas silikat neme temas ettiğinde çözünmekte ve sülfür yayılımı başlamaktaydı. Böylelikle uygulama esnasında çiftçilere vereceği zarar en aza indirilmekteydi. Diğer yandan kömüre emdirilen karbondisülfürün yayılımı yavaş ve düzenli olabilmekteydi. Şirketin iddia ettiğine göre bitümlü sülfür kömürü tüm arazi tiplerinde kullanılabilen, uygulaması için özel bir aparata ihtiyaç duyulmayan ve bağları birkaç ay filokseradan koruyabilen niteliklere sahipti. Ayrıca şirketin ürettiği diğer bir ürün olan asma gübresiyle kullanıldığında daha iyi bir sonuç alınabilmekteydi. 100 kilogramlık torbalarda piyasaya sürülen gübrenin fiyatı 18,5 frank iken 140 ila 150 kilogramlık varillerde sunulan bitümlü kömürün fiyatı 50 frank civarındaydı. Ürünlerine çok güvenen şirket, belirli liman ve istasyonlara ücretsiz kargo imkânı bile sunmaktaydı.

Bitümlü sülfür kömürü uygulaması için bir kullanım kılavuzu da yayınlanmıştı. Kılavuza göre, ilk olarak gübre asmanın tabanına yayılmalı, sabanla gövdenin 20 santim sağına ve soluna 15 santim derinliğinde oluklar açılmalıydı. Daha sonra, patates ekiminde olduğu gibi asmanın etrafına kürekle metrekaireye 3-4 delik açılmalı ve kömür metrekaireye 40-50 gram olacak şekilde deliklere bırakılmalıydı. Sonrasında diğer bir işçi delikleri hızlıca kapatmalıydı. Bitümlü sülfürlü kömürün bir tehlikesi olmadığı için işlem elle yapılabilirdi. Dolayısıyla üç işçi çeyrek hektarlık bir alanı iki saatte ilaçlayabilirdi. Kullanım kılavuzunda diğer bazı asma ekim tarzlarına göre uygulama tavsiyeleri de verilmekteydi. Dahası varilin nasıl açılıp nasıl kapatılacağına ilişkin bile detaylı bilgiler sunulmaktaydı. Böylelikle şirket, karbondisülfürün tehlikesinden dolayı pek çok güvenlik önlemi alınması gereken ilaçlamayı herkesin yapabileceği bir seviyeye indirmeyi başarmıştı.⁵⁷ Yoğun reklam kampanyaları

56 "Agriculture & Horticulture", *Journal de l'enseignement*, 29 septembre 1888, 11-12.

57 ANMT, 65 AQ, S, 343, *Destruction du Phylloxéra, Reconstitution des Vignes Phylloxérés par le Charbon*

yürüten ve çeşitli fuarlara katılan şirket, basına açık deneylerle ilacın etkinliğini göstermek istemişti.⁵⁸

Şirket, yaptığı atılımlarla katma değerli ürün yelpazesini genişletirken, Seniçe'deki üretimi de artırmıştı. 1 Temmuz 1894'den 30 Haziran 1895'e kadarki dönemi kapsayan mali yılda⁵⁹ 2.062 ton bitüm satışına ulaşırken 1895-1898 yılları arasında ortalama 2.308 tonluk bitüm satış ortalamasını yakalamıştı. Böylece kısa süre içinde bitüm, Avlonya İskelesi'nden yapılan ihracatta mısır ve tahıldan sonra üçüncü sıraya yükselmiştir. Ancak Seniçe'nin ulaşım ağlarının kısıtlı olması cevher nakliyat maliyetlerini etkilediğinden kârlılık beklenen düzeyde olmamıştır.⁶⁰ Osmanlı Bankası, şirketi mali açıdan sağlamlaştırmak amacıyla kuruluş sermayesini 800.000 franga indirmeyi kararlaştırmıştı. 500 franklık şirket hisse senetleri de 200 franga düşürülmüş, Paris Borsası'nda işlem görmesi sağlanmıştı.⁶¹

Şirket, gemi kalafatlanması için kullanılmak üzere bu dönemde özel bir ürün geliştirmişti. Önceki yıllarda kullanılan kalafat sıvısının kalitesi artırılmış ve doğrudan kullanılabilen bir ürün haline getirilmişti. 1896'da 18.684 kilogram üretim yapılmış ve hemen hepsi Lloyd Company gemilerinde kullanılmak üzere Avusturya-Macaristan'a ihraç edilmişti. Kalite ve nakliye imkânları açısından Seniçe bitümünden üretilen denizcilik yalıtım ürünleri çok avantajlı olduğundan Seniçe Şirketi, Lloyd Company'nin en önemli tedarikçilerinden biri haline gelmişti.⁶²

Takip eden yıllarda Seniçe'deki bitüm üretimi ve satışında büyük bir artış görülmektedir. 1898'den itibaren üretim ve satış rakamları büyük sıçramalar göstermeye başlamıştı. 1898-1899 mali yılında 2.485 ton üretim yapılırken 3.833 ton satış rakamına ulaşılmıştı. 1899-1901 arasındaki dönemde ise yılda 4.740 ton civarı üretim, 5.714 ton civarı ihracat ortalamasına çıkmıştır.⁶³ Artan ihracatın Avlonya İskelesi kapasitesinin üzerinde olması nedeniyle iskele dâhilindeki bir mendirek şirkete kiralamıştı. Şirket mendireğin bakım ve onarımını üzerine alırken yükleme-boşaltma yapan gemilerden belirli miktar aidat alma hakkına da sahip olmuştu.⁶⁴

Sulfure Bitumineux.

58 “La Société des Mines de Sélénitza”, *Le Petit Marseillais*, 2 avril 1894, 3; “Reconstitution des Vignes Phylloxérées par les Charbons sulfurés des Mines de Sélénitza”, *Le Petit Clermontois*, 29 mars 1894, 4.

59 Seniçe Şirketi'nin mali yıl olarak belirlediği zaman aralığı Şirketin genel kurulu raporları bu 1 Temmuz'dan başlayıp takip eden yılın 30 Haziran'ıdır. Çalışmada kullanılan üretim, ihracat, kâr gibi veriler bu dönemleri kapsamaktadır.

60 “Le Commerce français dans le Port de Vallona”, *La Politique coloniale*, 24 juin 1897, 3.

61 “Mines de Selenitza”, *Cote de la Bourse et de la banque*, 29 novembre 1898, 3.

62 ANMT, 207 AQ, 398, Z2, *Rapport présente a Messieurs le actionnaires à l'Assemble Générale du 29 octobre 1896.*

63 ANMT, 207 AQ, 398, Z2, *Assemble Générale ordinaire, 31 octobre 1899, Rapport présente l'Assemble Générale du 27 octobre 1900; Rapport présente l'Assemble Générale du 31 octobre 1901.*

64 ANMT, 207 AQ, 398, Z2, *Rapport présente l'Assemble Générale du 19 octobre 1905.*

1901-1902 mali yılında ise 6.505 ton üretime karşılık satışlar önceki yıla göre bir miktar düşüş ile 4.794 tonda kalmış ve 101.279,03 frank net kâr elde edilmişti. Satışlardaki kısmi daralmanın en önemli nedeni, Hamburg ve Bremen Limanı üzerinden Almanya'ya yapılan bitüm ihracatının düşmesiydi. Avrupa pazarlarındaki yaşanabilecek kısmi daralmaya önlem olarak Amerika Birleşik Devletleri ve Kanada'ya ihracat yapmak için pazar araştırmalarına başlanmıştır.

Yapılan üretime bitüm çeşitleri bazında bakılacak olursa, en büyük üretim kalemini 4.228 ton ile adi bitüm olarak adlandırılan rafine edilmemiş mat katı bitümün oluşturduğu görülmektedir. Eritilmiş bitüm miktarı 2.189 ton iken vernik üretimi için kullanılan Romsî bitümünden 24.390 kilogram ve Ottimo bitümünden 40.360 kilogram üretilmişti. Sıvı bitüm üretimi ise 22.830 kilogram civarındaydı. Avrupa pazarlarında eritilmiş bitümün çok rağbet görmesi üzerine şirket yetkilileri, yeni kazan kurulumları yaparak eritilmiş bitüm üretim kapasitesini artırmıştı. Ayrıca Sençe'nin en büyük rakibi olan Trinidad bitümünün varillerde satıldığı göz önünde bulundurularak benzer bir ürün sunulması planlanmıştır.

Üretim ve satışlardaki artışa rağmen nakliyat en büyük sorun olmaya devam etmiştir. 1902 yılında şirketin kendisine ait olan ve köylülerden kiraladığı 340 yük hayvanı vardır. Bunların 50 kadarı üretim tesisi içerisinde hizmet verirken 290'ı cevherin Avlonya'ya taşınması için kullanılmaktaydı. Üretim tesisinde kullanılan 50 yük hayvanını, nakliye işine verip ihracat kapasitesini artırmak isteyen şirket, ocaklar ve kazanlar arasında küçük bir dekovil hattı kurmaya karar vermiştir.⁶⁵ Diğer taraftan Sençe-Avlonya arasındaki yolun tesviye edilmesi için Osmanlı makamlarına bir dilekçe gönderilmişti.⁶⁶

Şirketin bu dönemde imtiyaz sahasını geliştirme projeleri de vardı. Bu doğrultuda 1901'de Osmanlı hükûmetinden Sençe imtiyaz sahası dışında kalan 2.100 dönümlük bir sahanın araştırma ruhsatı talep edilmişti. Şirketin faaliyetlerinden memnun olan ve ödenen vergi miktarının artması için çalışmalarını teşvik eden Babîâli, istenen ruhsatı 21 Aralık 1901'de vermişti.⁶⁷ Babîâli ile şirket ilişkisi kazan-kazan temelinde gelişmişti. Zira Sençe'de ne kadar üretim yapılırsa ve Avlonya'dan ne kadar bitüm ihraç edilirse alınan vergi miktarı o kadar artmaktaydı. Örneğin, Babîâli ile şirket arasında 24 Mayıs 1897'de yapılan anlaşma gereği nisbî vergiler yeniden düzenlenmişti. Buna göre tonu 75 frank fiyatla ihraç edilen bitüm için 7,495 franklık bir vergi ödenmekteydi. Ayrıca bu miktar yıllık olarak artırılmaktaydı.⁶⁸

1902-1905 yılları arasındaki üç mali yılda ortalama 5.500 ton bitüm üretim ve 4.900 ton

65 ANMT, 207 AQ, 398, Z2, *Société Anonyme des mines de Selenitza, Rapport présente l'Assemblée Générale du 29 octobre 1902.*

66 BOA, Maliye Nezareti Emlak-ı Emiriyye Müdürlüğü (ML.EEM) 370/97, 19 Mayıs 1317 (1 Haziran 1901).

67 BOA, ML.EEM 444/23, 16 Temmuz 1319 (29 Temmuz 1903).

68 ANMT, 207 AQ, 398, Z2, *Rapport présente l'Assemblée Générale du 29 octobre 1902.*

civarı satış yapılmıştı.⁶⁹ Haziran 1905'ten 30 Haziran 1906'ya kadar olan süreçte ise şirket tarihinin en yüksek miktardaki satış rakamına ulaşılmış, 2.510 tonu adi bitüm, 3.823 tonu saflaştırılıp sıvılaştırılmış bitüm 14,5 tonu Ottimo ve 462 tonu rafine olmak üzere toplamda 6.811 ton ihracat yapılmıştı. Bu dönemde en önemli ihracat durakları; Marsilya, Hamburg, Bremen, Barselona, Anvers, Amsterdam, Londra ve Liverpool'du. İhracattaki rekor artışa karşın üretim geçen yıllara oranla düşerek 4.733 ton olmuştu. Üretimdeki düşüşün en büyük nedeni işçilerin bir kısmının yeni bitüm sahalarının araştırılması ve geliştirilmesi çalışmalarına ayrılmış olmasıdır. Ayrıca şirketin, Seniçe ve Marsilya'daki depolarında bitüm miktarı 6.997 tona ulaşmıştı. Piyasa, saflığı artırılıp sıvılaştırılan mat katı bitümü daha çok talep ettiğinden toplam üretimin 4.202 tonu bu kaleme yapılmıştı. Adi bitüm olarak tabir edilen ve çıkarıldığı gibi satışı yapılan mat katı bitüm üretimi sadece 514 ton olmuştu. Sıvı bitüm üretimi ise 16,3 ton dolaylarındaydı.

Yüksek tonajlı satış sayesinde şirket, 198.999,38 frank brüt kâra ulaşmıştı. 69.592,15 franklık giderler düşüldüğünde net kâr 129.407,23 frank olmuştu. Şirket yönetim kurulunun kâr dağıtımı konusundaki genel yaklaşımı, araştırma ve geliştirme çalışmalarına öncelik vererek bilançoğu güçlendirmek olmuştu. Zira bu yıllarda maliyet ve satış fiyatı açısından diğer türlere göre oldukça avantajlı olan Romsı ve Ottimo bitüm yatakları tükenme eğilimi gösterdiğinden üretim yapılamıyordu. Bu nedenle yeni Romsı ve Ottimo tipi bitüm yatakları bulmak için yapılan araştırma ve sondajlara mezkûr mali yılda 10.000 frank civarında harcama yapılmış, kârın bir kısmı da araştırma için kullanılan bütçenin güçlendirilmesine ayrılmıştı.⁷⁰ Bu çalışmalar, ilk yıllarda istenen verimi sağlamamıştır. Zira 1 Temmuz 1906'dan 30 Haziran 1908'e kadar olan süreçte sadece 6 ton civarında Ottimo bitümü üretilebilmişti. 1909'un ortalarında büyük rezervlere ulaşılmaya başlanmış ve 30 Haziran 1913'e kadar ortalama 53 ton üretim yapılmıştı. Toplam üretim miktarı ise 1 Temmuz 1906- 30 Haziran 1910 arası dönemdeki dört mali yılda ortalama 6.300 ton civarındaydı. İhracat ise yarısı sıvılaştırılmış bitüm olmak üzere yılda ortalama 5.618 tondu.⁷¹ Bu dönemde ihracatta yeterli stok ve alıcı istikrarı sayesinde belirli bir standart sağlandığı görülmektedir. Zira Seniçe bitümleri boya, çatı izolasyon malzemeleri, gemi kalafatlama ve denizcilik yapıştırıcıları, vernik, elektrik kablo yalıtkanları, suni kauçuk üretimi gibi pek çok sektörde kullanılmaktaydı. Bunun yanı sıra şirket, her sektöre uygun bitümü doğrudan tedarik ettiği için alıcıların güvenini kazanmıştı.⁷² Avrupa şehirlerinde belediyeçilik hizmetlerinin gelişimi de bitüme olan ihtiyacı artırmıştı.

69 ANMT, 207 AQ, 398, Z2, *Rapport présente l'Assemblée Générale du 27 octobre 1904; Rapport présente l'Assemblée Générale du 19 octobre 1905.*

70 ANMT, 207 AQ, 398, Z2, *Rapport présente l'Assemblée Générale du 17 octobre 1906.*

71 ANMT, 207 AQ, 398, Z2, *Rapport présente à M.M. les Actionnaires à l'Assemblée Générale Ordinaire du 23 octobre 1907; Rapport présente à M.M. les Actionnaires à l'Assemblée Générale Ordinaire du 28 octobre 1908; Rapport présente à M.M. les Actionnaires à l'Assemblée Générale Ordinaire du 29 octobre 1909; Rapport présente à M.M. les Actionnaires à l'Assemblée Générale Ordinaire du 12 octobre 1910.*

72 *Exposition Annexée au Congrès Catalogue et Notices Relatives aux Objets Exposés* (Paris: Imprimerie Générale Lahure, 1908), 152-153; Abraham, *Asphalts and Allied Substances*, 205.

Birçok Alman, Avusturya ve Fransız menşeli yol asfaltı fabrikası ile müteahhitler Seniçe Şirketi'nin müşterileri arasındaydı. Dünyaca ünlü Paris bulvarlarındaki yolların büyük bir kısmında Seniçe bitümü tercih edilmiş ve yol yapım işlerinde büyük bir tedarikçi konumuna gelmişti.⁷³ 1910'lara doğru İstanbul'da da asfalt yol yapımı girişimleri hızlanmaya başlamıştı. 1908'den itibaren İstanbul caddelerinin asfaltlanması işini yapan müteahhit César Sacchettoni, Seniçe Şirketi'ne başvurarak belediye meclisinin büyük çoğunluğu üzerinde nüfuz sahibi olduğunu, şirketin ortaklığıyla yeni işler alabileceğini beyan etmişti.⁷⁴

Avlonya'da ihracatta yakalanan istikrara karşın üretimde dalgalanmalar yaşanmaktaydı. 1906-1910 yılları ortalaması her ne kadar yüksek gözükse de bitüm üretiminin doğası ve Seniçe yataklarının düzensizliği üretimi olumsuz etkileyebilmekteydi. Örneğin; 1908-1909'da 7.409 ton üretim yapılırken ertesi mali yılda 5.917 tona kadar düşmüştü. Aynı dönemdeki şirket kârlılığı incelendiğinde, yıllık ortalama 210.000 frank brüt kâr, 64.000 frank gider ve 146.000 frank net kâr elde edildiği görülmüştü. Şirket kârlılığını belirleyen en önemli faktörlerden biri bitüm satış fiyatıdır. Öyle ki, 1907-1908 mali yılında 6.082 tonluk ihracatın karşılığında, diğer ufak gelirlerle beraber, 145.426 frank brüt kâr elde edilirken 1909-1910'da 5.584 tonluk ihracat 295.000 frank getiri sağlamıştır.⁷⁵ Kârlılığı etkileyen üretim ve nakliye giderlerinin bu dönemde genel olarak yatay seyrettiği anlaşılmaktadır. Ancak 1909-1910 mali yılında yataklardaki düzensizlik, sarf malzeme fiyatlarındaki yükseliş ve iş gücü eksikliği nedeniyle kalifiye olmayan eleman istihdamı ham bitümde 2 frank, sıvılaştırılmış bitümde ise 2,5 frank maliyet artışına neden olmuştur. Ayrıca Avlonya'daki tahıl hasadının yetersiz olması yük hayvanları için yulaf ithal edilmesini zorunlu kıldığından ton başı nakliye maliyeti 2 frank yükselmişti.⁷⁶ Seniçe'den Avlonya'ya yapılan nakliyat tonajının kısıtlı olması zaten büyük bir problemdi. Şirket yönetimi, maliyetleri düşürüp kapasiteyi artırmak için 25 kilometrelik bir dekovil hattı kurulmasını planlamış ve Babıâli nezdinde başvuru yapmıştı.⁷⁷ Ancak Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu siyasi buhran ve Balkan'lardaki gerginlik tüm planları altüst etmiştir. 1911 sonlarında başlayan Trablusgarp Savaşı, Seniçe'deki bitüm üretimine ilk darbeyi vurmuştur. 1 Temmuz 1910-30 Haziran 1911 arasında 5.416 ton üretim, 5.222 ton satış yapılmışken, 1911-1912 mali yılında üretim 3.139 tona, satış 4.341 tona düştü. Trablusgarp Savaşı'nın hemen ardından 18 Ekim 1912'de başlayan I. Balkan Harbi ve 28 Kasım 1912'de Avlonya'da Arnautluk'un bağımsızlığının ilan edilmesi üretimi durdurma noktasına getirdi. Seferberlik ilanıyla çalışanların büyük çoğunluğu silahaltına alındı ve nakliye güzergâhlarında asayiş sağlanamadı. 1912-1913 mali

73 Danby, *Natural Rock Asphalts And Bitumens*, 71; *Exposition Annexée au Congres Catalogue*, 152; "Le bitume albanais", *Le Journal de Saint-Jean-d'Angély*, 4 janvier 1914, 2.

74 ANMT, 207 AQ, 398, Z5, *Mines de Bitume d'Asphalte du Centre*, 13 septembre 1909.

75 ANMT, 207 AQ, 398, Z2, *Assemblée Générale Ordinaire du 23 octobre 1907; 28 octobre 1908; 29 octobre 1909; 12 octobre 1910*.

76 ANMT, 207 AQ, 398, Z2, *Assemblée Générale Ordinaire du 12 octobre 1910*.

77 BOA, Dahiliye Nezâreti İdare (DH.İD) 103/5, 13 Recep 1329 (10 Temmuz 1911).

yılında satışlar 1.562 tona, üretim 3.188 tona geriledi. 1913 ortalarına doğru Balkanlar'daki siyasi manzara netlik kazanmaya başlasa da 1914'te I. Dünya Savaşı'nın başlaması üretimi tamamen durdurmuştur.⁷⁸ Son olarak yirminci yüzyılın ortalarına doğru petrol üretiminin gelişmesi Seniçe gibi doğal bitüm yataklarına olan ilgiyi azaltmış ve yatakların ekonomik değeri düşmeye başlamıştır.

Sonuç

Teknik birikim ve sermaye, bir ülkenin kendi kaynaklarını değerlendirmesinde anahtar konumundadır. On dokuzuncu yüzyılda Osmanlı Devleti'nin siyasi ve ekonomik durumu, teknik bilgi birikimi olmaması, kaynakların verimli bir şekilde kullanılmasının önünde engel oluşturmuştur. Bu nedenle dönemin stratejik cevherlerinin çıkarılması ve işlenmesi batılı şirketlerin kontrolüne geçmiştir. Günümüz koşullarıyla değerlendirildiğinde, sömürü olarak görülebilecek bu durum yalnızca Osmanlı için değil, o günün bilimsel ve teknolojik atılımlarına ayak uyduramamış tüm toplumlar için geçerliydi. Diğer taraftan iktisadi açıdan bazı çıkmazların içine giren Osmanlı Devleti için ülke kaynaklarının, belirli miktarlarda vergiler karşılığında yabancı sermayenin kullanımına verilmesi anlaşılabilir bir durumdur. Zira Avlonya Seniçe örneğinde görüldüğü üzere yüzyıllarca atıl kalmış olan kaynaklar, doğru yatırım ve pazarlama ile iki taraflı kazanç getirebilmiştir. Elbette yaratılan artık değerden en düşük payı alan, yapılan anlaşmalar gereği, Osmanlı Devleti olmuştur. Fakat teknolojik ve ekonomik altyapısı güçlü olanın daha fazla kazanmasından daha doğal bir durum yaktır.

Seniçe Şirketi, Osmanlı Bankası'nın da desteğiyle, yukarıda bahsedilen teknik bilgi ve sermayeyi Avlonya'ya getirerek bölgenin bitüm üretimini farklı bir boyuta taşımıştır. Her iktisadi teşekkül gibi kâr odaklı yapılan yatırımlar, bilimin yardımıyla yenilikçi uygulamaları beraberinde getirmiştir. Planlı şekilde hareket eden şirket, bitümü doğrudan pazarlamak yerine katma değerli ürünler elde etme çalışmaları yapmış, bitüm katkılı filoksera ilaçlarını piyasaya sürmüştür. Ayrıca bitümün kullanıldığı yol yapımı, denizcilik, yalıtım teknolojileri, elektrik, boya sanayi gibi sektörlerle özel çözümler üzerinde de çalışmıştır. 1880'lerde üç basamaklı rakamlarla ifade edilen üretim ve satış tonajını ortalama 6.000 ton seviyelerine ulaştırmıştır. Dolayısıyla üretim ve satış rakamlarına istikrar getirerek Avrupa bitüm piyasasındaki konumu güçlendirmiş, Osmanlı'nın Avlonya İskelesi'nden yaptığı ihracatın ciddi oranda artmasını sağlamıştır. Nakliyat avantajları ve kalite sayesinde Avrupa'da Trinidad bitümüyle rekabet edecek konuma gelinmiş, Marsilya, Londra, Hamburg, Barcelona gibi limanlara büyük sevkiyatlar yapılmıştır.

78 ANMT, 207 AQ, 398, Z2, *Rapport présente à. M.M. les Actionnaires à l'Assemblée Générale Ordinaire du 11 octobre 1911 ; Rapport présente à. M.M. les Actionnaires à l'Assemblée Générale Ordinaire du 10 octobre 1912 ; Rapport présente à. M.M. les Actionnaires à l'Assemblée Générale Ordinaire du 8 octobre 1913 ; Rapport du Conseil d'Administration, 1914.*

Bitüm üretiminin getirdiği iktisadi canlanmanın kısmen de olsa Avlonya'ya katkı sağladığı söylenebilir. Öncelikle şirket faaliyetleri bölge halkına istihdam sağlamıştır. Özellikle ilk yıllarda Avlonya'ya yapılan nakliyat Seniçe köylülerince gerçekleştirilmekteydi. Ayrıca mukavele gereği bitüm üretiminde en fazla beş yabancı istihdam edilebilmekteydi. Diğer taraftan, on dokuzuncu yüzyıla gelindiğinde önemini yitiren Avlonya İskelesi yeniden canlanmış, Lloyd Company gibi uluslararası gemicilik şirketleri buraya ek seferler düzenlemişlerdir. Avlonya'dan yapılan ihracat belediyeye ek vergi geliri sağladığından dolayı yol yapımı gibi beledi hizmetler kısmi bir gelişim kaydetmiştir. Avlonya'daki bitüm üretimi ile özellikle 1900'den sonra, ciddi kârlar sağlanmıştır. Kârın bir kısmı yatırıma harcansa da şirket genel kurul bilançolarından artık değerın büyük bir kısmının sermayenin ait olduğu ülkeye, yani Osmanlı Bankası nezdinde Fransa'ya döndüğü söylenebilir.

Osmanlı Devleti'nin Balkanlar'daki en önemli maden sahalarından biri haline gelmiş olan Avlonya, 1910'dan sonraki siyasi gelişmelerin sonucunda elden çıkmış ve Seniçe Şirketi de faaliyetlerini sonlandırmıştır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

KAYNAKÇA / BIBLIOGRAPHY

Arşiv Kaynakları / Archival Sources

Archives nationales du monde du travail (Roubaix) (ANMT)

Fonds 65 AQ, Série S, Article 343.

Fonds 207 AQ, Série 398, Article Z1.

Fonds 207 AQ, Série 398, Article Z2.

Fonds 207 AQ, Série 398, Article Z5.

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (İstanbul) (BOA)

Bâb-ı Âsâfi Dîvân-ı Hümâyûn Sicilleri Mühimme Defterleri (A.DVNSMHM.d.) 3/272 26, 12/527, 155/826, 127/1667.

Dahiliye Nezâreti İdare (DH.İD) 103/5.

Dahiliye Nezâreti Mektubî Kalemi (DH.MKT) 2357/9.

İrade Meclis-i Mahsus (İ.MMS) 53/2325.

Maliye Nezareti Emlak-ı Emiriyye Müdürlüğü (ML.EEM) 370/97, 444/23.

Sadâret Mektubî Mühimme Kalemi (A.}MKT.MHM) 489/37.

Şura-yı Devlet (ŞD) 259/16, 2882/19.

Yıldız Sadâret Resmi Evrakı (Y.A.RES) 29/40.

Basılı Kaynaklar / Printed Sources

“Agriculture & Horticulture.” *Journal de l’enseignement*, 29 septembre 1888.

“Echos de Paris.” *Le Gaulois*, 24 décembre 1874.

“Finances.” *Le Constitutionnel*, 11 avril 1891.

“Informations Financières.” *L’Étendard*, 9 avril 1891.

“l’Etiesie de la Vigne.” *Le Constitutionnel*, 16 janvier 1869.

“La Question du Phylloxéra”, *L’Économiste français*, 29 janvier 1881, 8

“La Société des Mines de Sélénitza.” *Le Petit Marseillais*, 2 avril 1894.

“Le bitume albanais.” *Le Journal de Saint-Jean-d’Angély*, 4 janvier 1914.

“Le Commerce français dans le Port de Vallona.” *La Politique coloniale*, 24 juin 1897.

“Reconstitution des Vignes Phylloxérées par les Charbons sulfurés des Mines de Sélénitza.” *Le Petit Clermontois*, 29 mars 1894.

“Société des Mines de Selenitza Statuts.” *Le Messager de Paris*, 12 avril 1891.

“Société des Mines de Sélénitza.” *Cote de la Bourse et de la banque*, 8 avril 1891.

Abraham, Herbet. *Asphalts and Allied Substances*. New York: D. Van Nostrand Company, 1938.

Association amicale des anciens élèves de l’École nationale supérieure des mines de Paris. Lille: Imprimerie Lefebvre-Ducrocq, 1906.

Autheman, André. *La Banque impériale ottomane*. Paris: Comité pour l’Histoire Economique et Financière de la France, 1996.

Balcı, Ercüment. “Osmanlı Maden Rejiminde Nizamnameler Dönemi ve İmtiyazlar”. Yüksek Lisans tezi, İstanbul Üniversitesi, 1994.

Bulletin consulaire français: recueil des rapports commerciaux adressés au Ministre des affaires étrangères par les agents diplomatiques et consulaires de France à l’étranger. Paris: Imprimeire Nationale, 1884.

Collas, M. B. C. *La Turquie en 1864*. Paris: 1864.

Conquad, H. “Description géologique des gisements bituminifères et pétrolifères de Sélénitza dans l’Albanie et de Chieri dans l’île de Zante”, *Bulletin de la Societe Geologique de France*, 25, 2 (1868): 20-73.

Çapar, Onur. “Osmanlı Devleti’nde Fransız Sermayesi (1838-1914)”. Doktora tezi, İstanbul Üniversitesi, 2019.

Danby, Arthur. *Natural Rock Asphalts And Bitumens, Their Geology, History, Properties and Industrial Application*. London: D. Van Nostrand Company, 1913.

Deleno, W. H. *Twenty Years’ Practical Experience of Natural Asphalt And Mineral Bitumen*. London: 1893.

Düstur, Birinci Tertip. İstanbul: 1289.

Eldem, Edhem. *Osmanlı Bankası Tarihi*. İstanbul: Osmanlı Bankası Tarihi Araştırma Merkezi, 1999.

Exposition Annexée au Congres Catalogue et Notices Relatives aux Objets Exposés. Paris: Imprimerie Générale Lahure, 1908.

Géographie de Strabon traduction nouvelle par Amédée Tardieu. 4 vol. Paris: Librairie Hachette et Cie, 1873.

Gounot, Alfred. “Notes sur les mines de bitume exploitées en Albanie.” *Annales des Mines* (1903): 5-23.

- Holland, Henry. *Travels in the Ionian Isles, Albania, Thessaly, Macedonia, &c: During the Years 1812 and 1813*. London: Longman, Hurst, Rees, Orme, and Brown, 1819.
- Hoşgören, Mehmet Yıldız. *Jeomorfoloji Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Çantay Yayınları, 2011.
- Kasaba, Reşat. *The Ottoman Empire and the World Economy: The Nineteenth Century*. Albany: State University of New York, 1988.
- Keskin, Özkan. “Üzümün Bağı Asmanın Kurdu: Osmanlı İmparatorluğu’nda Filoksera ile Mücadele.” *Tarih İncelemeleri Dergisi* 30, 2 (2015): 479-505.
- Keskin, Özkan. “Osmanlı Devleti’nde Maden Hukukunun Tekâmülü (1861-1906).” *OTAM* 29 (Bahar 2011): 125-147.
- Kurmuş, Orhan. *Emperyalizmin Türkiye’ye Girişi*. İstanbul: Yordam Kitap, 2008.
- Mines and Quarries: General Report and Statistics for 1902*. London: Stationery Office, 1904.
- Mines de Selenitza.” *Cote de la Bourse et de la banque*, 29 novembre 1898.
- Owen, Roger. *The Middle East in the World Economy 1800-1914*. London: I.B. Tauris & Co Ltd, 2009.
- Özdamar, Toroshan. *Osmanlı Madenlerinde Fransız Sermayesi ve Galata Bankerleri*. Ankara: Duvar Yayınları, 2023.
- Pamuk, Şevket. *Osmanlı İmparatorluğunda Paranın Tarihi*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999.
- Planchon, Jules-Emile. *Le Phylloxera en Europe et en Amérique*. Paris: Imperimerie de J. Claye, 1874.
- Popescu, Ştefan. “L’Albanie dans la politique étrangère de la France (1919-juin 1940).” PhD diss., Université de Paris I – Panthéon Sorbonne, 2013.
- Taş, Mehmet. “18.Yüzyıl Osmanlı Donanmasında Zift ve Katran Temini.” *Turkish Studies* 15,4 (2020): 1225-1242.
- Wallerstein, Immanuel. *The Modern World-System III: The Second Era of Great Expansion of the Capitalist World-Economy 1730-1840s*. California: University of California Press, 2011.